

Noila ABDURAXIMOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti o'qituvchisi
E-mail:nellynelly9160@gmail.com

O'zDJTU professori X.Samigova taqrizi asosida

FRAZEOLIGIZMLAR – INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA EMOTSIONALLIKNI IFODALASH VOSITALARI SIFATIDA Annotatsiya

Mazkur maqolada emotsiya so'ziga turli tillarda berilgan ta'riflarni turlicha tahlil qilingan, shuningdek emotsiyaning turlari haqida so'z yuritilgan. Asosiy diqqat esa emotsiyalarni ifodalovchi bir bo'lakli ifodalar, ikki bo'lakli va ko'p bo'lakli frazeologik birliklarning struktural-semantik tahlilini o'tkazishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Emotsiya, frazeologik birliklar, his-tuyg'u, struktural-semantik tahlil.

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ – КАК СРЕДСТВО ВЫРАЖЕНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОСТИ НА АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКИХ ЯЗЫКАХ Аннотация

В данной статье анализируются определения слова эмоция на разных языках, а также рассказывается о видах эмоций. Основное внимание уделяется структурно-семантическому анализу одночастных выражений, двухчастных и многочастных фразеологизмов, выражающих эмоции.

Ключевые слова: Эмоция, фразеологические единицы, чувство, структурно-семантический анализ.

PHRASEOLOGISM AS A MEANS OF EXPRESSING EMOTIONALITY IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES Annotation

This article analyzes the definitions of the word emotion in different languages, and also talks about the types of emotions. The main attention is paid to the structural and semantic analysis of one-part expressions, two-part and multi-part phraseological units expressing emotions.

Key words: Emotion, phraseological units, feeling, structural-semantic analysis.

Kirish. Inson faoliyatining har qanday ko'rinishlari emotsional tajribalar bilan birga kechadi. Emotsiyalar tufayli odamlar bir-birlarini yaxshiroq tushunadilar, gapirmasdan ham bir-birlarining holatlarini baholashlari mumkin va birgalikda ishlash va muloqot qilish uchun yaxshiroq moslashadilar.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tabiatshunos olim Ch. Darvinning fikriga ko'ra, emotsiyalar evolyutsiya jarayonida paydo bo'lgan, ular tirik organizmlarga o'zlariga muhim bo'lgan sharoitlarni qondirish uchun yordam beradi[3].

P.K. Anoxin emotsiyalarni (lotincha emovere – "silkitaman, qayg'uraman") organizmning fiziologik holatlari sifatida ko'rgan va ular odamning barcha turdagi hislari va tajribalarini o'z ichiga olganligini ta'kidlagan, bu juda chuqur azobdan tortib, yuqori darajadagi quvonch va ijtimoiy hayotiy tajribagacha bo'lgan tajribalarni o'z ichiga oladi[1]. Emotsiya psixologiyada odamning ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish yoki qondirmaslik bilan bog'liq eng barqaror tajribasi sifatida qaraladi[2].

Quyida biz ingliz va o'zbek tillarida emotsiya va his-tuyg'u tushunchalarining ta'riflariga murojaat qilamiz. O'zbek tilida "his/ his-tuyg'u" so'zi "eshitish, sezish, tushunish, his qilish" degan ma'nolarni bildiradi va bu tashqi ta'sirlarni sezish, his qilish qobiliyatini, odamning atrof-muhitni anglash va qabul qilish holatini bildiradi, jumladan, his-tuyg'uni yo'qotish, his-tuyg'uni uyg'otish; emotsiya, tajriba: quvonch hissi; xafagarchilik hissi.

Ingliz tilida "feeling" so'zining ma'nosi quyidagi otlar bilan ifodalanadi: feeling, sensation, sense, sentiment, emotion.

Oksford ingliz tilining izohli lug'atiga ko'ra, "feeling" so'zi XII asrda kelib chiqqan bo'lib, "ongli his-tuyg'u" degan ma'noni anglatadi, ya'ni bu subyektning aql-idroki yoki sezgirlari orqali his qilgan narsasi: aybdorlik hissi; insonning his-tuyg'ulari:

Masalan: He hates talking about his feelings. U o'z his-tuyg'ulari haqida gaplashishni yomon ko'radi. kuchli emotsiya;

He spoke with emotion when talking about the troublemakers. U bezorilar haqida gapirganda his-tuyg'u bilan gapirdi. mehr, muhabbat;

I still have feelings for him. Men hali ham unga nisbatan his-tuyg'ularimni saqlayapman[12].

D.N. Ushakovning rus tili izohli lug'ati bo'yicha, "Emotsiya" tushunchasi qalbning his-tuyg'usi, tashvishi yoki hisi sifatida talqin qilinadi:

U o'z emotsiyalarini boshqarish qobiliyati yo'qolganini aybladi (M.Gorkiy)[10].

Ingliz tilida "emotion" so'zi quyidagi ma'noni anglatadi: kuchli emotsiya, masalan, sevgi, qo'rquv yoki g'azab; insonning xarakterining bir qismi bo'lib, unda emotsiyalar mavjud — "sevgi, qo'rquv yoki g'azab kabi kuchli emotsiyalar; inson xarakterining bir qismi bo'lgan hislar": maslahat berish qo'rquv va g'azab kabi salbiy emotsiyalarni boshqarishni o'rgatishi mumkin[12].

Yuqoridagi ta'riflardan his-tuyg'u va emotsiya tushunchalari bir xil guruhga birlashtirilishi mumkin, chunki ular qalbning his-tuyg'ularini, tashvishlarini, emotsiyalarini yoki kuchli his-tuyg'ularini ifodalashni ifoda etadi.

Emotsiyalarni tasniflashning ko'plab turlari mavjud. Masalan, V.I. Shakhovskiy barcha emotsiyalarni musbat va salbiy deb ajratadi. U shuningdek, emotsiyalarni til orqali turli vositalar bilan ifodalash mumkinligini ta'kidlaydi: to'g'ridan-to'g'ri nomlanish (masalan, qo'rquv, sevgi, g'azab), bevosita ifoda (haqoratli so'zlar (vulgar so'zlar) va boshqalar) va tasvirlash (nutq va ovoq xususiyatlari, qarashlar, harakatlar va boshqalar) orqali[6].

V.I. Shakhovskiyning fikriga ko'ra, til yordamida his etuvchi inson o'zining emotsiyalarini kodlangan tarzda ifodalashi, yashirish, taqlid qilish, simulyatsiya qilish, tasvirlash va nomlash imkoniyatiga ega bo'ladi, ya'ni ularni turli usullarda ishlatish mumkin. U, shuningdek, emotsiyalarning kognitiv funktsiyasini shunday tushuntiradi: ular bilish jarayonini boshlaydi, bilim yetishmasligini kompensatsiya qiladi va bilish jarayonining katalizatori hisoblanadi[7]. Shu tarzda, emotsiyalar ong va fikrlash strukturasiga kiritilgan bo'lib, ular kognitiv jarayonlar bilan bog'liq.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqolada biz emotsiyalarni ifodalovchi frazeologik birliklarning struktural-semantik tahlilini o'tkazishga harakat qilamiz: sevgi, g'azab, qo'rquv, quvonch, qayg'u, uyat, g'urur, hasad, qasos, chunki mazkur frazeologizmlar o'zlarining semantikasida inson va uning faoliyatini tavsiflashga qaratilgan[4].

Biz A.I. Smiritskiy taklif qilgan frazeologik birliklar tasnifidan foydalanamiz: muallif ularni bir bo'lakli iboralar, ikki bo'lakli va ko'p bo'lakli frazeologizmlar sifatida ajratadi[5].

Birinchii komponenti semantik jihatdan to'liq ma'noga ega bo'lgan bir bo'lakli frazeologik birliklarning struktural-semantik tahliliga murojaat qilsak, ular ikki guruhga bo'linadi: fe'l va ravishdan tashkil topgan frazeologik birliklar, bunda birinchi komponent frazeologizmning semantik va grammatik markazi hisoblanadi. Ularning semantikasiga ko'ra, quyidagi tasniflashni amalga oshirish mumkin:

Tahlil va natijalar. Sevgi: ... to extirpate from my soul the germs of love there detected (Bronte) – «... o'z ruhimdan sevgi boshlanishlarini ildizdan kesib tashlash», inglizcha fe'l to extirpate from old "ex" qo'shimchasi – "chegaradan tashqariga", "yo'q qilish" ma'nosini beradi. O'zbek tilida esa "chegaradan tashqariga chiqmoq" fe'li bilan birga "dan" chiqish kelishigi qo'shimchasiga mos ravishda, abstrakt obyektini (sevgi) sub'yektdan olib tashlashni aniqlaydi.

Qo'rquv: The kind whisper went to my heart like a dagger (Bronte) – «Bu ohistagina pichirlash qalbinga pichoq kabi sanchildi», emotsional-ekspressiv konnotatsiya like a dagger taqqoslash konstruksiyasida yotadi; ... with a single hasty glance ... seemed to dive into my eyes (Bronte) – «... faqat bitta tezkor qarash bilan, u ko'zlarimga cho'kib ketgandek edi»; what terror those cold people can put into the ice of their questions (Bronte) – «qanday dahshatli bo'lishi mumkin ular sovuq, ruhsiz odamlar, ularning savollari yurakni muzlatadi». O'zbek tilida ushbu holatni tasvirlash uchun ichi muzlab ketmoq frazeologizmi ishlatiladi. Qo'rquv ma'nosi ingliz tilidagi to break out in a cold sweat idiomasi bilan mavjud, o'zbek tilida esa bu ma'no sovuq terga botmoq deb ifodalanadi.

Qayg'u: I grieved for his grief (Bronte) – «Men uning qayg'usiga sherik edim»; ... held me in thrall (Bronte) – «... meni qo'lga olib, ezib turardi (asirlikda ushlab turardi)», in thrall iborasi mazmunida bu ma'no mavjud (so'zma-so'z «asirlikda»);

I should take to bleeding inwardly (Bronte) – «mening ichim yonardi» (so'zma-so'z «ichi yonmoq»); it strikes me with terror and anguish (Bronte) – «bu meni qo'rquv va qayg'uga soladi».

G'azab, g'azablanish (bu til birligi qadimgi g'neh-ildizidan kelib chiqqan, o'zbekcha olov (yonmoq), otash so'zlari bilan bog'liq). Ushbu emotsiya ingliz tilidagi to break out fe'li semantikasida ifodalanadi: break out all fire and violence (Bronte) – «zo'ravonlikdan yonmoq» (ya'ni, tizgindan chiqib ketish).

To pour out fe'lida esa ushbu semantika mavjud: ...poured out the venom of your mind (Bronte) – «menga butun zahringizni sochdingiz», out – «ichkaridan tashqariga» ma'nosini bildiradi. O'zini nazorat qila olmaslik holati ingliz tilida fly off the handle idiomasi bilan ifodalanadi, o'zbek tilida esa bu "jahli chiqmoq" yoki "tashvishga tushmoq" ma'nolarini ifodalaydi. Bu ifoda odatda kutilmagan yoki ortiqcha g'azabni ifodalash uchun ishlatiladi.

Ikkinchi komponentda semantik markaz va birinchi komponentda grammatik markazga ega bo'lgan frazeologik birliklar haqida gapirsak, ushbu guruhning frazeologik birliklari quyidagi semantik tasniflashga ega:

Sevgi: I was dazzled (Bronte) – «Meni o'ziga jalb qildi (sevgi bilan)»; stilistik jihatdan neytral frazeologizm be the apple of someone's eye – «biror kishining ko'zining nuriga aylanish».

Yurak azobi / Vijdon: O'zbek tilidagi vijdon so'zi arab tilidan kelib chiqqan bo'lib, uning asli vijdan (وجدان) so'zidan olingan. Vijdan arabcha so'z bo'lib, his-tuyg'u, ruhiy holat, ong yoki ichki hissiyot ma'nolarini anglatadi. Bu so'z arab tilida insonga xos bo'lgan etik yoki axloqiy sezgilarni, ichki ovozi, ya'ni to'g'ri va noto'g'ri, yaxshilik va yomonlikni ajrata olish qobiliyatini ifodalash uchun ishlatiladi.

O'zbek tilidagi vijdon so'zi, shu tarzda, insonning axloqiy sezgisi, ongli ravishda to'g'ri yoki noto'g'ri xatti-harakatlarni tan

olish va ularga amal qilishdagi ichki his-tuyg'ularni bildiradi. Shuningdek, vijdon insonning ichki ovozi (ichki hissi) sifatida, uni axloqiy jihatdan yaxshi yoki yomon ishlarni amalga oshirishga yo'naltiradi.

Kelib chiqishi va ma'nosi bo'yicha, vijdon odamning ruhiy holati va axloqiy ongini ifodalovchi muhim bir tushuncha bo'lib, ko'plab madaniyatlarda, shu jumladan, o'zbek tilida ham, etik va axloqiy qadriyatlar bilan bog'liq tushuncha sifatida qo'llaniladi.

«Qayg'u – bu hayotning zahari», remorse – 'qayg'u, o'zini noto'g'ri ish qilganidan afsuslanish, lotincha remordere so'zidan kelib chiqqan[14]. O'z xatolarini tushunib, afsuslanishni ifodalovchi repentance – 'o'tgan noto'g'ri ishlarni juda afsuslanib ko'rsatish va uni qilmagan bo'lishni xohlash so'zi, ingliz tilida quyidagi shaklda: Repentance is said to be its cure (Bronte) – «Afsuslanish – uning davoidir», etimologik lug'atga ko'ra, re-prefiksi intensivlikni bildiradi va "juda" ma'nosini kuchaytiradi [ED, 7]; "Repentance" so'zi ingliz tilida "afsuslanish", "tavba qilish" yoki "o'z xatolarini tan olish" ma'nolarini anglatadi. O'zbek tilida bu so'zni ifodalovchi bir nechta muqobilar mavjud:

Tavba - Bu so'z diniy kontekstda, xatolarni tan olib, ularga afv so'rashni anglatadi.

Afsuslanish - Xatolik yoki yomon ishni amalga oshirganidan keyin chuqur qayg'u va afsusda bo'lish.

(Ollohdan) kechirishini so'rash - Xatolarni yoki noxush xatti-harakatlarni tan olish va ularni tuzatish niyatida bo'lish.

Bu so'zlar o'zaro yaqin ma'nolarga ega bo'lib, insonning xatolarga nisbatan ichki izohini va kechirim so'rash jarayonini ifodalaydi.

Qo'rquv: I was oppressed, suffocated (Bronte) – «Men siqildim, nafasim bo'g'ildidi».

Ushbu emotsiya ingliz va o'zbek tillarida quyidagi frazeologizmlar orqali ham ifodalanadi: to be scared witless (so'zma-so'z «aqlidan ozib qo'rqish», «juda qo'rqish»); be scared out of one's wits, be scared to death – «o'limga qo'rqqan bo'lish».

Ingliz tilidagi "to be scared witless", "be scared out of one's wits", va "be scared to death" kabi frazeologik birikmalarning o'zbek tilidagi ekvivalentlari quyidagicha bo'lishi mumkin:

"To be scared witless" - "Qo'rquv sabab aqlidan ozmoq".

"Be scared out of one's wits" - "Qo'rquv sabab aqlini yo'qotmoq".

"Be scared to death" - "O'limdan qo'rqmoq".

Bu frazeologizmlar odamning juda kuchli qo'rquvni his qilishini ifodalaydi.

Qayg'u: I was heart-wrung (Bronte) – «Yuragim siqildi»; The other teachers, poor things, were generally themselves too much dejected (Bronte) – «Boshqa o'qituvchilar, bechora, ko'pincha o'zlari ham juda tushkun edilar», de- prefiksi, "pastga, pastdan, ichkaridan" ma'nosini bildiradi va ushbu ma'noni anglatadi.

Xulq-atvorni ko'rsatish: G'urur: G'urur so'zi etimologiyasi quyidagicha: bu so'z, — «ahmoq, xudbin» kabi ma'nolarni ifoda etgan, chunki dastlabki ma'nosi g'urur ham salbiy ohangga ega bo'lgan: «yomon, ahmoq, takabbur» ma'nolarida qo'llanilgan[11].

Ingliz tilidagi pride so'zi o'rta inglizcha pryto so'zidan kelib chiqqan va unreasonable self-esteem – «nohaq o'zini yuqori baholash» ma'nosini bildirgan.

Hozirgi vaqtda g'urur ijobiy ahamiyatga ega bo'lib, o'z-o'zini yuqori baholashni anglatadi, ammo ba'zan u salbiy ma'no kasb etadi:

He was proud, sardonic (Bronte) – «U g'ururlangan, istehzoli tabassum ila edi»; there was so much unconscious pride (Bronte) – «Bunda kibr aralash g'urur bor edi...».

Manmanlik (o'zini yuqori tutmoq). Ushbu holat o'ziga bo'lgan ishonch yoki ishonchsizlikning gipertrofiyalangan holatidir. Tilshunoslikda "gipertrofiyalangan holat" emotsionallik nuqtai nazaridan, odatda, ortiqcha yoki haddan tashqari ifodalanish yoki yuqori darajada kuchaygan emotsional holatni anglatadi. Bu holat, til va nutqdagi emotsiyalarning haddan tashqari kuchayishi yoki dramatik ifodalanishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Masalan, biror kishining gapirishida yoki yozishida emotsiyalarning ortiqcha ifodalari, haddan tashqari g'azab, xursandchilik yoki qayg'u kabi his-tuyg'ulari gipertrofiyalangan deb atalishi mumkin. Bu, odatda, nutqning tabiiy va muvozanatli ifodalanishidan chetga chiqish, ya'ni emotsional holatlarning ortiqcha yoki noaniq tarzda namoyon bo'lishi sifatida tushuniladi.

She appeared to be on her high horse to-night (Bronte) – «Bugun u o'zini kibrli ko'rsatdi».

Xarakterning qat'iyligi, injiqlik. Haddan tashqari va noxush qat'iyyatlik, injiqlikni ingliz tilidagi stubborn so'zi ifodalaydi: "Stubborn?" he said (Bronte) – «"Injiqlik qilayapsizmi?" dedi u»; I am hard and tough as an India rubber ball (Bronte) – «Men hind rezina to'p kabi qattiq va mustahkamman», – ushbu misolda xarakterning qattiqligi hind to'piga o'xshatilgan, chunki hind rezinasi daraxtlardan olinadi va u tabiiy va juda bardoshlidir; he is inexorable as death (Bronte) – «U o'lim kabi shafqatsiz», I must be ice and rock to him (Bronte) – «Men unga nisbatan muz va tosh kabi bo'lishim kerak».

Shu tarzda, xarakterning qat'iyligi muz va tosh bilan bog'lanadi, bu ingliz va o'zbek tillariga ham taalluqli. O'zbek tilida injiqlik "qaysar echkidek" birikmasi ilan bog'lanishi mumkin.

Xulosa va takiflar. Biz struktural-semantik tahlilni amalga oshirgandan so'ng, quyidagi xulosalarga keldik.

Birinchi komponenti grammatik markaz bo'lgan, semantik markazi ikkinchi komponentda bo'lgan frazeologik

birliklar ingliz tilida harakatni ifodalovchi fe'llarning frazal shakllari bilan, masalan, to extirpate from, harakatni ifodalovchi fe'llar, masalan, to go to, to dive into kabi frazeologizmlar bilan ifodalanadi, o'zbek tilida esa biror odatdan voz kechish, yoq qilishlik kabi so'z birikmalari orqali ifodalanadi. Bu iboralar biror narsa yoki yomon odatdan voz kechishni anglatadi. Keyingi ibora berilib ketmoq, chuqurlashmoq, ichiga chuqur kirib bormoq iboralaridir. Bu iboralar biror narsaga chuqurroq e'tibor qaratish yoki biror faoliyatga to'liq kirishishni anglatadi.

Ingliz va o'zbek tillarida to'liq o'xshash frazeologik birliklar aniqlanmadi, ularning tashqi shaklida farqlar mavjud: to break out in a cold sweat – «sovuq terga botish».

Ikkinchi komponentda semantik markaz bo'lgan va birinchi komponentda grammatik markaz bo'lgan frazeologik birliklar ham to'liq o'xshash (masalan, to be dazzled – «ko'zlari chaqnagan») ham qisman o'xshash bo'lib, tashqi shakllari farqlanadi: to be on one's high horse, o'zbek tilida esa o'zini osmonda ko'rmoq (his qilmoq). Ingliz tilida eng ko'p birinchi komponentda semantik markaz bo'lgan frazeologik birliklar mavjud, ehtimol, bu tilning tuzilishi bilan bog'liqdir.

Shunday qilib, chog'ishtirilgan tillar tahlili shuni ko'rsatadiki, tillarda emotsiyalarni ifodalashda o'xshashliklar mavjud deb aytish mumkin, chunki madaniy farqlarga qaramay, odamlar bir xil emotsiyalarni boshdan kechirishadi, bu esa ularni birlashtiradi.

ADABIYOTLAR

1. Анохин П.К. Эмоции Психология эмоций: тексты под ред. Виллонаса В.К., Гиппенрейтер Ю.Б. - М.: Изд-во МГУ, 1984.
2. Гамезо М.В., Герасимова В.С., Машурцева Д.А., Орлова Л.М. Общая психология: Учебно-методическое пособие / Под общ. ред. М.В. Гамезо. - М.: Ось-89, 2007. - 352 с.
3. Дарвин Ч. О выражении эмоций у человека и животных. - СПб: Питер, 2001.
4. Маслова, В. А. Лингвокультурология. Введение : учебное пособие для вузов / В. А. Маслова ; ответственный редактор У. М. Бахтикиреева. — 2-е изд., перераб. и доп. — Москва : Издательство Юрайт, 2023. — 208 с.
5. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка / А. И. Смирницкий. - М.: Изд-во МГУ, 1998. - 260 с.
6. Шаховский, В. И. Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций. - М.: Гнозис, 2008. - 416 с
7. Шаховский, В. И. Язык и эмоции в аспекте лингвокультурологии : учеб. пособ. / В. И. Шаховский. - Волгоград : Изд-во ВГПУ «Перемена», 2009. - 170 с.
8. КЭСРЯ –Шанский Н. М. Краткий этимологический словарь русского языка / Н. М. Шанский. - М.: Просвещение, 2004. - 542 с.
9. ТСРЯО – Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. - Изд. "Азъ", 1992
10. ТСРЯ – Толковый словарь русского языка: в 4 т. / Под ред. Д. Н. Ушакова. М., 1994.
11. ЭСРЯ – Крылов Г.А. Этимологический словарь русского языка / Г.А. Крылов. - СПб.: Полиграфуслуги, 2005. — 432 с.
12. OLD – Oxford Advanced Learner's Dictionary [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com> (Дата обращения: 28.03.2023).
13. CED – Cambridge English Dictionary [Электронный ресурс]. – Режим доступа <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english> (Дата обращения: 28.05.2023).
14. ED – Harper, D. Etymology Dictionary [Электронный ресурс] / D. Harper. – 2001-2010. – Режим доступа: <http://www.etymonline.com/> (Дата обращения: 28.05.2023).
15. Bronte, Ch. Jane Eyre / Ch. Bronte : Penguin Books Ltd., England, 1985